

ԿՈՐՍՈՒԵԼՈՒ ԵՆԹԱԿԱՅ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՎԱԻԲԵՐԱԹՈՒԴԹԵՐ ԵՒ ԿԱՐԵԻՈՐ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ա.

Վաւերաթուղթերու եւ պաշտօնական կամ անհատական գրութիւններու պահպանումը եւ ի հարկին պէտք եղած բացատրութիւններով անոնց հրատարակութիւնը աւագ կարեւորութիւն ունի թէ մեր ազգային-ընկերական կեանքին ալեւալ մութ կէտերուն լուսաբանութեանը եւ թէ հայ գրականութեան աստիճանաբար կրած փոփոխութիւններուն ուսումնասիրութեան համար:

Եւ յիշուի պատմագիրը կամ ուսումնասիրութեան մը հեղինակը շատ անգամ հեղեղութիւնները սխալ կ'ըմբռնէ եւ կամ միակողմանի դիտելով, իրերը նոյնիսկ կը խեղաթիւրէ երբեմն ու այնպէս կը կտակէ ապագայ սերունդներուն: Մեր մէջ մանաւանդ վերջին դարու շրջաններուն պատահած կրօնական, յարանուանական վէճերը, կռիւները եւն. ծնունդ տուած են այնպիսի աղաղակող ալլանդակութիւններու, որոնց ընթերցումը արդի սերունդին զարմանք միայն կ'ազդէ եւ ծիծաղը կը շարժէ իրաւամբ:

Կրնայինք շատ մը օրինակներ ցոյց տալ, բայց մենք կ'ուզենք հոս՝ այս էջերուն մէջ ամփոփ եւ հակիրճ տեղեկութիւններով բաւականաւ միայն, առանց մեր ընթերցողներուն ձանձրոյթ պատճառելու:

Գալով գրական կտորներու, որոնք նամակներու եւ կամ անձնական յուշագրութիւններու ձեւին տակ ասոր անոր քով կը գտնուին, օր մը անպատճառ կորսուելու սահմանուած են, հետեւաբար՝ աւելորդ է հոս թուել այն օգուտները որոնք կրնան ձեռք բերուիլ, անոնց հրա-

տարակուելովը՝ հարկ եղած ծանօթագրութիւններով միասին:

Այս տեսակ գրութիւններէն մաս մը բան՝ մենք ալ ունինք մեր հաւաքածոյին մէջ, թէ՛ իբր մեր անձնական սեփականութիւն եւ թէ՛ իբր ընդօրինակութիւն ուրիշներու պատկանող ձեռագիրներու, որոնց հրատարակութիւնը կը սկսինք ահա, առանց նկատողութեան առնելու թուականներու կարգը, ինչ որ մէկէ աւելի դժուարութիւններ կրնար հանել մեր դէմ, երբ նկատի առնենք որ այս հրատարակութիւններու ընթացքին շատ աւելի հնամենի ձեռագիրներ կրնան երեւան գալ զիպուածօրէն:

Նախ եւ առաջ պիտի ներկայացնենք մօտաւոր անցեալի մը պատկանող անտիպ ձեռագիր մը — գրական հատուած մը — տաղանդաւոր գրագէտ Գրիգոր Օտեանի (1834-1886) կողմէ թուղթի յանձնուած վայրկեանական տխուր տպաւորութեան մը իբր արդիւնք: Յարմար կը դատենք վերոյիշեալ գրութիւնը, որ 27 Հոկտ. 1870 թուականը կը կրէ, ստորեւ հրատարակել, պէտք եղած ծանօթութիւնները տալէ առաջ:

ԱՆԵԾՔ

Դո՛ւ գոր սրտիս բոլոր կրակով սիրեցի. դո՛ւ որոյ արտասուք յիմ արտասուս խառնեցան, լսէ՛ ինչ այս վերջին բան. աղջիկ դու. տիպա՛ր շնորհաց եւ ազնուութեան երեսաց: Ըզբե՛ք ի պակասիլ աւուրն սրտիս եւ ի վերջոտնել հրազայր եռանդեանս. ըզբե՛ք յահուր ի խանդ գրկեցի... Յորպիսի՛ բարձրութիւնս բարձրա-

ցուցեր զիս. ես նժդեհս երջանկութեան՝ Երա՛նութեան՝ ակն կալայ՝ ի շող երեսացդ եւ ի կայծ աչացդ անմահեաց փայլատակէր այն համայն... եւ ո՛ւր իցէ անհետացեալ իբրեւ ըստուեր եւ իբրեւ անուրջ՝ որ էրն եւ չէր եւ ո՛չ եւս է:

Մոռասցի՛ ըզբեզ աւիւն եւ սէր սուրբ. ոչ սիւք ոչ մրրիկ, այլ խորշակ հարցէ զհոգիդ... դիւր եւ հեշտին լիցի քեզ ուղիդ, երփն երփին գործեալ ի նա գորգ՝ ծաղկօք ակնհաճոյ. ոչ խութ եւ ոչ վախք զլիցին առ ոտիւքդ, եւ ոչ յահեղ ի բոց վառեսցի երկինք յաչացդ ի տեսիլ. ոչինչ քեզ սոսկումն ազդեսցէ. ոչինչ քեզ գութ կամ գորով. ոչ ի հոգս տատան, ոչ վշտաց ինչ ծանօթ, ոչ հրմայից սըրտի անձնախաբ, այլ ի հաճոյս անձնատուր:

Եւ երթիցես, եւ յերթն առնուլ փոփոխիցին քեզ տեսարանք եւ վայելք նորանոր, եւ վայելքն այն եւ տեսարանք, անցցեն ըզբեւ իբրեւ զօղբեւոյթս թաւալ ընդ երկին, եւ ի սրտիդ ոչ մի թնդին, ոչ մի պատկեր ցոլացիկ:

Եւ յերեկոյի աւուրդ՝ ի մերկանալ լօգիկդ ի սեամս աշխարհի, յանցելումդ կենաց եւ խուս մի մնացուած կացցէ ի յուշիդ եւ ի յետինն այն պահու, ի յետինն այն միայն, յատեղատունս անդ ակնարկեալ, յո՛ւշ լիցի քեզ օ՛րն այն յոր սիրեցեր զիս.....

27 հոկտ. 1870

Գ. Ս. ՕՏԵԱՆ

Այս գրութիւնը ուղղուած է — թէեւ առանց իր հասցէին ղրկուելու — Օրիորդ Զարուհի Երամեանի (Քարաքեհիա), քոյր հանգուցեալ Աբրահամ փաշա Երամեանի, որուն հետ նշանուած մնաց ատեն մը տաղանդաւոր գրագէտը Նշանախօսութիւնը խզուած է գրութեանս թուականին եւ այս գէպքին տեղի տուած է նոյնինքն Գ. Օտեան:

Երամեանները *étiquette*ի մեծ յարգ տուող մարդիկ եղած են սկիզբէն ի վեր, ինչպէս առհասարակ միւս ամիրայական գերդաստանները: Գ. Օտեան ինքզինքը յարգել տուող, մեծարանք ազդել ուզող եւ քիչ մ'ալ *sans-gêne* սիրող անձնաւորութիւն մ'էր, ինչպէս կը պատմեն իրեն ժամանակակիցները. հիշէ իր զբաղաւորին՝ Միտհադ փաշային վրայ կաղապարուած մարդ մը: Ինք համեստ ծագում մ'ունէր: Իր առտնին կեանքին մէջ

ազնուապետական կարգունարքի, շարժուածքներու շատ կարեւորութիւն չէր տար: Ճշմարտութիւնը կամ իր ըմբռնումը առանց այլեւայլի կը յայտնէր, ո՛վ որ ալ բլլար իր զիմացինը, առանց մտաբերելու որ իր խօսքը կրնար ենթակային անհաճոյ թուիլ:

Իսկ Օրիորդ Զարուհի՝ եւրոպական կրթութիւն ստացած, վերին աստիճանի փափկանկատ եւ զգայուն աղջիկ մ'էր: Մի քանի դէպքեր պատճառ եղած են որ վերջինս պաղի խօսեցեալէն ու այսպէս նշանը ետ եղած էր:

Շոգեկառքով դէպ ի Wiesbaden ճամբորդութենէ մը վերադարձին, Օտեան անընդհատ գիրք կարդացած էր կառքին մէջ, առանց իր խօսեցեալին բառ մը ուղղելու, այնպէս որ կառախումբէն իջած ժամանակին Օր. Զարուհի «Դուն գնա՛ գրքեւրուդ հետ ամուսնացիր այլեւս» ըսելով՝ քանի մը օրէն ամէն հաղորդակցութիւն խզած էր անոր հետ:

Խզումը շատ ազդած էր մեծանուն գրագէտին վրայ: Նշանախօսութեան ետ բլլալէն նոյնիսկ չորս տարի վերջ հետեւեալները գրած է իր յուշագրութիւններուն մէջ.

«Թեթեւ ոտիւք անցնիմ զըռնէդ, ո՛վ գերեզման. տաժանելի եղաւ լոյսն ինձի համար. բլլայ խաւարն աչքերուս դիւր».

«Հառաչ մ'հանէ, սըրտի՛կս, հուսկ հառաչ, եւ ի նմա աղաղակեն բոլոր աղէտք իմ կենաց».

«Մըմընջեսցէ՛ անունն իմ, մըմընջեսցէ՛ ի սըրտին, իբրեւ վանգիւն մի՛ յետին գոր կրկնէ հովիտն առ հովիտ՝ ձայնի միոյ դադարելոյ...».

«Չըտագնապէ՛ յիշատակն իմ ըզնա. անմըրիկ եւ անմըրուր՝ որպէս իր լուիկ սէրն ալ ինձի համար».

«..... Եւ կորիցէ՛ յիշատակն իմ վասն աշխարհի, եւ վասն քո՛ կորիցէ.....».

«Եւ յետ չորից ամաց՝ եւ անապակ տեսլեանն այն անջրպետ կանգնելոյ ընդ մէջ քո եւ իմ, ի հառաչանս իմ բոցակէզ խառնի տակաւին աւուն քո...»:

(«Մասիս», շաբաթաթերթ, Թիւ 3990, 8 Մայիս 1893. էջ 275 «Օտեանի ներքին կեանքը», Երուսաղէմ Օտեան):

Օտեան՝ անկասկած բարձր ձիրքերով
օժտուած կորովի անհատականութիւն մըն
էր, երեւելի Միտհադ փաշային մտերիմը
և խորհրդակիցը:

Իր կենսագրութիւնը գրած են զանա-
զան անձեր պարտուպատշաճ ձեւով: Մեղը
որ ան չկրցաւ իր սրտին սուրբ փափա-
քին հասնիլ ամուսնանալով Օր. Զարու-
հին հետ, որ ինքն ալ չքնադ յատկու-
թիւններով օժտուած՝ ուսեալ աղջիկ մ'էր:
Մեզի կը թուի սակայն թէ նշանախօսու-
թիւնը խզուած է աւելի Երամեան գեր-
դաստանի պետերուն և պարագաներուն
զրդումով և որոշումով:

Վերոյիշեալ ձեռագրին ետեւի կողմը
հետեւեալ մակագրութիւնը կայ. «Գրեալ
գլխի լուծման նշանադրութեանն ընդ Օր.
Զարուհի Երամեանի»:

Պարտք կը համարինք շնորհակալու-
թիւններ յայտնելու մեր պատուական
բարեկամ Տիար Պետրոս Նշանեանի՝ որ
իր սովորական բարեացակամութեամբը
թոյլ տուաւ մեզի ընդօրինակելու սոյն
թանկագին ձեռագիրը՝ որ իր շատ ճոխ
հաւաքածուն զոհարներէն մին կը կազմէ:

Գ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
(Գ. ՀԱՍՍԷՐ)

(Շարունակելի)

ՀԱՅ ՊԱՏԱՆԻԻՆ ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԸ

Է՛ դարավերջիկ դէմքով քմծիծաղ
«Ո՛ր այդ առեղծուած» — մ'ըսեր աջ ու ձախ.
Հոյակապ միտքեր՝ հիներն ու արդիք
Որոնցմով այսօր կը պարծին մարդիկ,
Նըկարագրեցին զիս խառնագազան,
Մերթ՝ արարչադիր օրէնք՝ սրբազան.
Եւ ոմանք մեծ գետ մ'ըսին ինձ համար
Որ սահանաբաց ձըմեռ ու ամառ
Գէպ ովկիանոսն անհուն անյատակ
Կը զլորէ տանի ազգեր բովանդակ:
Բայց որպէս զի ստոյգ առնես գաղափար,
Հոս նըկարագրեմ զիս անցողաբար:

Անշօշափելի, անտես ու արձակ
Ես ամենուրեք կ'ապրիմ համարձակ,
Ու կեանք ըստացեր եմ ճիշտ այն ատեն
Երբ հագիւ աշխարհս ելաւ ոչընչէն.
Ինծմով կը չափուի տիեզերք համայն,
Ծեր և միշտ մանուկ եմ միանգամայն.
Յարգելի մարդոց քով առհասարակ
Մահացու բախտին դահիճ կամ դայեակ...

Կտրէ՛ դու գլուխս, հրաման կու տամ քեզ,
Սակայն մի՛ խաբուիր թէ կը մեռնիմ ես.
Զատէ՛ թէ կ'ուզես՝ ուսերս առանձին
Ատով կ'ունենաս իմ թոռներէս մին.
Գըլուխս ուսերուս հետ բարեյարմար
Զափողն է կեանքին ձեր ըտպէհամար.
Որ մեծ ու պըզտիկ իր ապարանքով
Ամէն տեղ կանգնած, նաեւ սրտիդ քով,
Կը կարգաւորէ աշխարհիս գործեր,
Կը սփոփէ հիւանդ, չբաւորն ու ծեր:

Սակայն ոչ մէկուն ըստուգիւ այնպէս
Որքան, Հայ սերունդ, կը պատկանիմ քեզ.
Չէ՞ մի որ մնացորդ մարմնովքս բոլոր
Աւետեաց պատգամդ եմ խորհրդաւոր.
Անուն մը տըխուր՝ որ աստուածակոյս
Հոգեգմայլ կեանքիդ ծընաւ չըքնաղ լոյս...
Միտ դի՛ր ու կարգա՛ ժամանակն յաղթող
Փառահեղ ծագմանդ յուշարար ներքող,
Տես, նըշանաբանդ ուրե՛ր կը տանի...
Օգնել մարդկութեան գործով պիտանի:

Հ. ԹԱԴԵՈՍ ԹՈՄԱՏԱՆ

Նկ. 2. — Խոնոյք — Festivity

ԻՍՊԱՀԱՆԻ

ՈՐՄԱՆ ԿԱՐՆԵՐԸ

Նկ. 1.

Պտուղներու մատուցումը
The offering of fruits

Նկ. 3.

Գինի մատուցումը
The offering of wine

ԽԱՉԱՏՈՒԲԱՆԻ

Ն Կ Ա Ր Չ Ա Կ Ա Ն Վ Ե Ր Ա Կ Ա Չ Մ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Յ Ա Ռ Ի Ի

ՊԱՐՍԻԿ գեղարուեստը, մանաւանդ այս
վերջին տարիներու ընթացքին, գրաւեց
ըզդաքակիրթ աշխարհի հետաքրքրութիւ-
նը՝ որուն արժանի էր իր նուրբ և հո-
յակապ զիրքով: Այդ գեղարուեստը Եւ-
րոպայի և Ամերիկայի ներկայացնողներու
կարգին հայ գեղարուեստագէտներ և հնա-
գէտներ մեծ դեր խաղացած են: Ասոնց
թուին մէջ յիշենք նշանաւորները՝ Տիար
Արմենակ Սաքլեան, ամենահմուտ պարս-
կական մանրանկարչագէտը, որուն Պարսիկ
մանրանկարչութեան մասին գաղղիներէն
հրատարակութիւնը հոյակապ գործ մ'է
իր տեսակին մէջ: Տիարն իսկ Բէլէ-
կեան նշանաւոր հայ հնագէտը, որուն
նշանաւոր հնագիտական գեղարուեստա-
կան հաւաքածոները Նիւ Եորքի և Փա-
րիզի մէջ մեծապէս գնահատուած են. ան
եղած է առաջին անգամ Պարսիկ յախճա-
պակիները Եւրոպայի ներկայացնողը իր
սեփական թանկարժէք հաւաքածոյով, նաեւ
սուղ հրատարակութեամբ՝ մը, և ցարդ կը
հայթհայթ թանգարաններուն և մասնա-

ւոր մեծագին հաւաքածոներու պարսկա-
կան թանկագին հնութիւններ: Նոյնպէս
մեծայարգ Տիար Յ. Ինճիճեան, հնավա-
ճառ ի Թաւրիզ, և ուրիշներ: Իսկ այժմ
հետաքրքրիւններուն ուշադրութիւնը գրաւեց
ուրիշ անօրինակ միջոց մը Պարսիկ ար-
ուեստը՝ և աւելի ճիշտ՝ որմանկարչու-
թիւնը Եւրոպայի և Ամերիկայի ներկա-
յացնող. այդ միջոցը հաւատարիմ եւ
վերակազմեալ ընդօրինակութիւնն էր
Խալահանի և Շահ Աբասեան կարգ մը
որմանկարներուն, կատարուած ծանօթ
նկարիչ խաչատուրեանէ:

Խաչատուրեանի գործը մեծապէս ներ-
դրուած է Աղլանտեանի երկու ափերուն

1. La miniature Persane. Par Arménag Bey Sakisian. — Edition G. Van Oest. 3-5, Rue du Petit Pont. Paris, 1929. — Գինը՝ 480 ֆրանս. ֆր.: Հինէն գրեցի մ'աւ L'Ecole de miniature de Hé- rat (aux XVe siècle). G. De Malherbe & Cie. Imp. 12. Passage des Favorites. Paris. Կարծեմ 1920ին.

2. Այժմ բոլորովին սպառած.